

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 15 Ekim 2022

Gönderim Tarihi: 15 Eylül 2022

Yayımlanma Tarihi: 20 Aralık 2022

Atf Künyesi: KURT, Gökhan (2022), “Erken Ortaçağ Türk Kavimlerinde Giyim Kuşam ve Moda”, **International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)**, C. 3, S. 2, s. 30-50

“ERKEN ORTAÇAĞ TÜRK KAVİMLERİNDE GİYİM KUŞAM VE MODA”

Gökhan KURT¹

10.54566/turas.1175977

ÖZ

İnsan hayatındaki en önemli faktörlerden birisi de giyinme ihtiyacıdır. İnsanoğlu var olduğundan beri ilk olarak basit bitki liflerinden daha sonraları ise deri, keçe, kumaş gibi malzemelerden elbiseler yapıp kullanmışlardır. Giyim, ilk zamanlardan itibaren insanlar için zaruri bir ihtiyaç olmuş insanları coğrafi şartlardan korumuştur. Fakat giyim kültürünü coğrafya ve iklimle açıklamamız mümkün değildir. Bu yüzden ki insanların giyim tarzı ve alışkanlıkları inançlarına ve etkileşime geçtikleri diğer kültürlerle göre şekillenmiştir. Avcılıkla hayatını sürdüren kavimlerle, yerleşik hayatta üretim ile uğraşan kentlilerin kıyafetleri bir değildir. Ayrıca millet ve din farkı da kıyafetlerdeki değişik tarzların olağan sonucudur. Giyim tarzının ve anlayışının simgesel gücüyle insanların yaşadığı coğrafyayı, milletini ve hangi dinden olduğunu anlamak mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmada bütün bu coğrafi, kültürel ve dili faktörlerin etkisi doğrultusunda Erken Ortaçağda Orta Asya Türklerinde giyim-kuşam ve moda incelenmiş bu dönemde Orta

¹ Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı M.A. E-Posta: gokhankurt4006@gmail.com, ORCID 0000-0001-5892-9523

Asya Türklerindeki keçe, kumaş üretimi, dokumacılık sanatı ve arkeolojik giyim malzemeleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Giysi, Kumaş üretimi, Keçe üretimi, Dokumacılık.

CLOTHING AND FASHION IN EARLY MEDIEVAL TURKISH CURSES

ABSTRACT

In human life, one of the most important factor is the need of dressing. Since human corporeity, people used clothes which were made from simple fiber robe first. Then they dressed from leather, felt, fabric, etc... In tehe earlier stages, clothing became an indispesable need and it protected people from geographical conditions. But it is impossible to say that, we can not explain the clothing culture only with geography and climate. So, people's dressing style changes from their beliefs and cultures. It can take form the other cultures who are effected from them. There are some differences about the dressing style between clans who are maintaining their lives from hunting and striving with fabrication. Also, the clothing between nation and religion is the usual result of the different styles. Most of the time you can understand people's geography, nationality and religion from their dressing style. It is a kind of symbolic power clothing.

In this study, we fastened on the geographical, cultural and religious effects on dressing. In the Early Dark Ages the Central Asia's apparels wereexamined and it was fastened upon that; Central Asia people had felt, cloth production, textile industry art and archaeological clothing kit.

Key Words: Garment Fabric production, Felt production, Textile industry.

GİRİŞ

Çok eski bir tarihe dayanan giyim-kuşam, insanlık var olduğundan beri olan ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara geçilirken önemi daha da artan bir olgudur. İnsanoğlu çıplak doğan ve giyinen tek canlı varlıktır. Başlangıçta, insanlar elbiseyi zorlu tabiat şartlarından korunmak için giyinmişlerdir. Ancak iklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinsel inanışlar da giyim-kuşama belirgin bir şekilde etkilemiştir. Bu durumuyla da giyim-kuşam zamanla bir kültür ögesi haline gelmiştir (Saatçi, 1976: 7).

Giyim-kuşam, elbise, çamaşır, saç, sakal ve bıyık şekilleri, makyaj, aksesuar, baş ve ayağa giyilenlerin tümünü kapsamaktadır. Cinsiyetin tanımlanmasında yardımcı olan kıyafet, karakterin, sosyalliğin hatta tavrın değişmesini de belirler. İnsanların giyim tarzı ise, birçok faktöre bağlıdır. Onların toplumsal ve estetik değerleri, dinsel inanışları, meslekleri, sınıfları, o anki durumları ve bunun gibi bir takım faktörler giyim-kuşama etkilemiştir. Kıyafetlerdeki gelişmeler zaman içerisinde daha ilginç bir hal alarak moda kavramının doğmasına yol açmış olup, dünya üzerinde yaşayan toplumların sınıf farklarına, inançlarına, örf ve adetlerine göre değişiklikler göstermiştir. Sonuç olarak giyim, insanın düşünce yapısını, soyunu, inancını, cinsiyetini, milletini zaman zaman

da duygularını ifade eden bir tanımlama biçimidir (Bedük ve Yıldız, 2004: 170). Öyle ki Eskiçağ ve Antikçağ ordularında herkes istediği gibi giyinerek savaşa giderdi. Fakat her toplumun kendine özgü bir kıyafeti ve giyinişi olduğundan herkes kendi yurttaşlarını tanırdı (Heredots, 1991: 349-350). Ayrıca giyim-kuşam insanlar arasındaki konumu da belirleyen bir faktördü. Bu belirlemede insanların başlarına takmış olduğu şapka ve cüppeler gibi baş giysileri insanların statülerini belirlemede daha etkin olmuştur (Tezcan, 1983: 261). Giyim konusu oldukça karışık bir alan olup, tarih boyunca insanları yöneten ve yönlendiren devlet ve dinlerin insanların kıyafetleri konusunda nasıl kurallar koydukları ve giyim-kuşam'ı nasıl yönlendirdikleri de apaçık ortadadır. O halde giyim, bir ülkenin, bir devrin, bir kişinin özelliklerini belirten bir araç olup uygarlığın değişimlerini yansıtmaktadır. Ayrıca her uygarlık giyim-kuşam konusunda farklılıklar yaratmıştır. Bunun dışında giyim-kuşam beğenmenin ve ahlaki etkileyen değerlerin ifadesi olmakla birlikte, aynı zamanda belli bir toplumu ve belirli bir dönemi de simgeler (Tezcan, 1983: 259). Tarihin birçok devresinde hiç kimse yaşadığı toplumun ahlaksal değer yargıları dışında giyinemezdi. Böyle davrananlar ya toplum dışı bırakılır ya da ağır eleştirilere maruz kalırdı. Ortaçağ uygarlıklarında genelde toplum dışı bırakılırlardı. Giyim konusunda bilinmesi gereken en önemli husus ise değişik şartları göz önünde tutmaktır, elbette ki pamuk ve pirinç tarlasında çalışanlarla ile at üzerinde hayvan güden kavim veya insanların kıyafetleri aynı olamazdı. Şehir hayatı yaşayan bir toplumun ise diğerlerine bakarak daha farklı elbiseler giymesi en tabii bir durum olarak görülmeliydi (Tezcan, 1983: 257-259).

İnsan hayatı için bu denli önemli olan giysi tarihinin ise şöyle başladığı rivayet edilir. İlk yapılan giysilerin hayvan postundan olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Dokumacılık sanatının ise daha eski dönemlerde başladığı düşünülür. Fakat yüzyıllarca yıl önce yapılmış olan bu giysiler zamana karşı dayanamayıp yıpranmış ve günümüze ulaşmamışlardır. Bu nedenle insanoğlunun hayat sürdüğü bu büyük zaman içerisinde kıyafet ve dokumalara pek fazla rastlanmaz (Kubarev, 2002: 193). Çok eski zamanlara yönelik kıyafet ve giysi bilgilerini ancak duvar resimlerinden ve yazılı belgelerden edinebilmekteyiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, dokumacılık ve elbise dikim işi, Hz. Âdem ile başlamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1996: 8). Zamanla zaruri şartların zorlaması ve bir takım yeniliklerle giyim kuşam günümüze kadar büyük bir gelişme göstermiştir. Araştırmacılar ve bilim adamları, kumaş dokumacılığı tarihinin 8-9 bin yıllık geçmişe sahip olduğunu belirtmektedirler (Salman, 2002: 208). İslam öncesi Türk toplumlarını incelediğimizde, M. Ö. 5000'lere kadar uzanan izleri görmek mümkündür. Eski Türk giyimleri konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bütün bu çalışmalarda elbiselerin ayrıntıları eski Türk antropomorfik kaya heykelleri göz önüne alınarak incelenmiştir Eski Türklerin dış görünüş ve giyimleri genelde kısa çalışmalarla incelenmiştir. Kimi araştırmalarda Türk giyiminin herhangi bir detayı ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Araştırmacıların uzun süre üzerinde kafa yordukları konulardan birisi de, Türklerin elbiselerini sağdan sola mı, yoksa soldan sağa mı ilikledikleri meselesi olmuştur. Muhtemelen bu alandaki araştırmaların bu kadar dar bir çerçevede kalması, kaynakların kıt olması ve arkeolojik kumaş buluntularının azlığı ile ilgilidir (Kubarev,

2002: 193). Bu çalışmamızda, Erken Ortaçağ'da hüküm sürmüş Hun, Göktürk, Uygur ve Avar Türklerinin giyim-kuşamları ve buna bağlı gelişim ve değişimlerini ele almaya çalışacağız.

1. ORTA ASYA TÜRKLERİNDE DOKUMACILIK

1.1. Orta Asya Türklerinde Kumaş Üretimi

19. ve 20. yüzyıl başlarında yapılan kazılar sonucu Ön Asya ve Orta Asya'da yapılan araştırmalarda, Türklere ait çeşitli uygarlıkların izleri ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yerleşim yerlerinin, en eski sanılan Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından daha eski olduğu anlaşılmıştır (Salman, 2002: 208). Bu önemli gelişme sonucunda dünyadaki en eski uygarlığa sahip olan Türklerin dokumacılık alanında da oldukça ilerlemiş oldukları kanıtlanmıştır.

Bozkır Türklerinin dokuma eşyalarının başlıca malzemelerini koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü oluştururdu. Eski Türkler bez dokumalar ve giyecek için kendir yetiştirirlerdi. Hunlar Çin'e yünlü kumaş ve çeşitli keçeler ihraç ederlerdi (Kafesoğlu, 2005: 319). Giyim işine oldukça önem verdiklerinden dokuma malzemelerini kendileri yetiştirdikleri gibi, ithal ettikleri de olmuştur. Nitekim Uygurlar döneminde Türkler ipekli kumaş üretiminde yetersiz kalmışlar ve mahalli ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Hatta Çin içerisinde meydana gelen An Lu-shan isyanını bastırmak için Çinlilere yardım etmişler Çinliler de buna karşı mükâfat olarak Uygurlara 10.000 top ipek vermişler ve ayrıca yılda 20.000 ipek göndermeyi taahhüt etmişlerdi (Bakır, 2005: 176). Ayrıca 760 yılından sonra Uygurlar, Çinlilerle olan müspet münasebetlerden faydalanarak onlara at satıp, ipek almak için çabalarda bulunmuşlar ve Çin'e sürekli heyetler göndermişlerdir. Artan bu talep üzerine Çin imparatoru ipek satışında kısıtlamaya gitmiş ve Türklerden yıllık 6.000 at alıp bunun karşılığında ipek vermeye başlamıştır (İzci, 1987: 32). 10.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Uygurlar büyük çapta ipekli dokumalar imal etmeye başlamışlardır. Bunun yanında bir dönem ipek böcekçiliği işi de Çin ile iç içe olmalarından dolayı Uygurlar tarafından yapılmıştır. Tülbent, atlas, canfes ve sırmalı kumaşlar, Çin toprakları içerisinde Uygurlu dokumacılar tarafından yapılmıyordu. Sırma ile bindallı Uygur dokumacılarının ustaca imal ettikleri tekstil ürünleriydi. Hatta bu işlemlerden bazıları günümüze kadar gelmiştir. 10. ve 11. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler tarafından kullanılan elbiselik kumaşlar başlıca ipekten, pamuktan, deve tüyünden ve yünden imal ediliyordu. Ayrıca elbise imalinde en çok ipek kumaş kullanılıyordu (Bakır, 2005: 176).

1.2. Orta Asya Türklerinde Keçe üretimi ve Keçe Elbiseler

Eski Türk el sanatında önemli bir yeri olan keçecilik, Türk kültürünün en büyük hazinelerinden olup bilinen en eski tekstil ürünüdür. M.Ö. 3. yüzyılda Orta Asya coğrafyasında kullanılmaya başlayan keçe, eski Türk kültüründe oldukça önemli yer tutmaktaydı. Keçe kelime anlamı olarak, yapağı ve keçi kılının dokunmadan sadece

dövülmesiyle elde edilen kaba kumaştır. Keçe, çadır, çarık, külah ve döşeme örgüsü yapımında kullanılmaktaydı. Keçenin nerde, nasıl ve ilk kimler tarafından kullanıldığı soru işaretidir. Keçe kelimesi ilk defa Homeros'un İlyada adlı eserinde geçmektedir (Özhekim, 2009: 123-126). Bahaeddin Ögel, Türklerin günlük hayatında önemli bir yeri olan keçenin dünya üzerindeki çoğu kültürde olmadığını belirterek, Keçeciliğin gelişebilmesi için de, hayvancılık ve koyunculüğün gelişmiş olması ve keçeden yapılmış ev eşyaları ve giysilerin giyilmesine ortam sağlayan soğuk hava koşullarının olması gerektiğini aktarmıştır (Ögel, 1991: 175). İşte bu iki koşul da Türklerin yaşadığı Orta Asya coğrafyasında mevcuttu. Nitekim Pazırık kurganından çıkarılmış olan detaylı çalışılmış keçe ürünler, keçenin Türklerin konar-göçer yaşamlarının bir parçası olarak ortaya çıktığı kanısını doğrulamaktadır. Soğuktan ve sıcaktan koruma özelliği olan keçeler dokumacılık için de vazgeçilmez bir hal alıyordu.

Keçe çoğu el sanatında olduğu gibi üretimi uzun süren ve büyük emek isteyen bir üründür. Koyunların sene boyu yetiştirilip bahar ayında kırılmasıyla elde edilen yünler tabakalar üzerine serilir, bu tabakalar üzerinde bez yerleştirildikten sonra tabakalar yuvarlanır ve bağlanır. Bundan sonra da ayak ile vurularak yün baskı ile keçe haline getirilirdi (Ögel, 1991: 179). Kalınlıklarına, uzunluklarına, parlaklıklarına ve kıvrım durumlarına göre çok farklı şekillerde yün lifler elde etmek mümkündür. Bu yün lifler elde edildiği koyun cinsine, beslenmesine, iklim koşullarına, yaşına, hastalık geçirme durumuna vb. durumlara göre iyi veya kötü yönde etkilenebilmektedir. Keçe yapımında basit el tezgahları kullanılmıştır. Bu tezgahlar Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelişerek ve değişerek gelebilmiştir. Keçe yapımında; yay, tokmak, makas, kalıp, kalıpgaç ve kalıpleş, çubuk veya sepki, halat, su kabı ve süpürge, terazi (kantarı), keçe tepme aleti, boya kazanı kullanılmaktaydı (Ergenekon, 1999: 43-44-55-62).

Renklendirme işlemi ise genelde çeşitlilik gösterip bitkisel ve hayvansal boyalar ile yapılmaktaydı. Bu durum günümüze kadar da böyle devam etmiştir. Mevsimlere göre çeşitlilik gösteren bitki ve ağaçların kökleri, çiçekleri, meyveleri, yaprakları ve bazı hayvanlardan alınan özlerle boyalar elde edilmekteydi. Keçenin boyanmasında kullanılan renkler genelde kırmızı, yeşil, mor, lacivert, mavi ve kahverengi olmaktadır. Ayrıca renklendirme işlemi keçe üretiminden sonra kumaş durumundayken yapılmaktaydı. Keçeler desenli desensiz olmak üzere iki tipte olabilmekteydi. Keçelerin desenleri baklava, şerit, hilal ve daire şeklinde olmaktadır (Özhekim, 2009: 123-126). Pazırık kurganından çıkarılan keçelerde çeşitli insan ve hayvan figürleri ile gerçekçi süvari tasvirleri ve mitolojik yaratık resimleri görülmektedir. Bu figürler Türklerin geleneksel hayvan mücadele figürleriydi (Bakır, 2005: 282). Eski Türklerde keçenin birçok çeşidi bulunmaktaydı. Bahaeddin Ögel'in belirttiğine göre bunlar Orta Asya'da Türkçe efsaneler içinde sıkça geçen "ak keçe", damgalı beyaz keçeler adıyla anılan "benekli ve alaca keçeler", üzerine nakışlar yapılarak renkli parçalarla süslenmiş "nakışlı keçeler" ve giyimlik için yapılan "elbiselik ince keçelerdir" (Ögel, 1991: 179). Geçmişten günümüze kadar insanların günlük yaşantısında oldukça büyük yer tutan keçe insanların palto, kemer, terlik, çorap, ayakkabı ve elbise ihtiyaçlarını karşılamak için de kullanılmıştır (Özhekim, 2009: 123-126). Soğuk kış günlerini Orta Asya'da

çadırlarda geçiren ve sürekli konar-göçer halde yaşayıp hayvancılıkla uğraşan Türk insanının giyim ve kuşamı için keçenin yeri oldukça önemliydi. Bu soğuktan korunmak için Türkler keçeden çizmeler, elbise, paltolar ve keçe külahlar imal etmişlerdi. Aba ve kepeneg için yapılan keçeler daha ziyade kalın olmaktaydı. Kırgız Türkleri de buna kıyımlik keçe “giyim keçesi” demektedirler. XI. yüzyılda Türklerin yatağa doldurulan veya yağmurluk yapılan ince keçeğe çaydam veya çiğdem adını verdikleri rivayet edilmektedir. Bunun dışında keçe çizmeler ve keçe külahlar Türkler tarafından imal edilip kullanılmıştır. Keçe çizmeler ve külahlar Orta Asya Türklerinin belli başlı karakteristik özellikleri olup o dönemin modası ayrıca doğa şartlarından korunmak için de oldukça şarttı. Uygurlar döneminde ise keçe külahlarına tepeciklerin eklendiğini fresklerden anlamaktayız. Koyun sürülerini güden çobanların sırtlarına giydikleri kepenekler de keçeden yapılmıştır (Ögel, 1991: 182,183,184,185,186,187). Hun Türklerinde keçenin yeri bir başkaydı. Türkleri bir çatı altında toplayan Hunlar hayvanları çok iyi tanımaktaydılar. Yaptıkları keçe dokumaların üstündeki hayvan figürleri de bunu doğrulamaktadır. Keçe dokumalar üzerindeki hayvan figürleri realist bir yaklaşımla ifade edilip, keçe üzerindeki hayvan mücadeleleri yoğun hareketlilikle ele alınmıştır. Keçe örtüler üzerine resmedilen figürlerden dönemin giysilerini de anlayabilmekteyiz. Göktürk dönemine ait bir kompozisyonda figürün başına giydiği kenarları dilimli başlığın yüksek mevkide olan kişiler tarafından giyildiği anlaşılmaktadır. Hunlar döneminde “tös” Göktürler döneminde de “tuli” diye anılan insan şeklindeki büyük kuklalar da keçeden yapılmaktaydı (Ergenekon, 1999: 7,9,11).

Orta Asya’dan günümüze Türk kültürü içinde önemli yer tutan keçecilik sanatının Anadolu’da da aynı hızla devam ettiği görülmektedir. Anadolu’da uzun yıllar yerleşik ve göçebe düzende yaşamaya devam eden Selçuklular’da çadır, eğer örtüleri, çizme ve giyim kuşam da keçe kullanımı devam etmiştir. Keçeden yapılan elbiseler üzerine motifler eklenmeye başlanmış bu alanda Konya en önemli merkez olmuştur (Çeliker, 2011: 4). Kayseri ve Kırşehir’deki kadınlar, evlerinde arta kalan zamanlarda keçecilik, dokumacılık, boyacılık, nakışçılık, kumaş dokumacılığı gibi sanat dallarında faaliyetlerde bulunmuşlardır(Begiç, 2016:292). Desenli veya desensiz üretilen keçeler çeşitli yörelerin kendine özgü desen, renk ve motiflerle geçmişte Türk insanının yararlandığı ve bugüne miras bıraktığı bir malzeme olmuştur.

1.3. Orta Asya Türklerinde Dokumacılık

Türk dünyası, Altaylardan Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafyadır. Binlerce yıllık bir tarihe sahip olan Türk milletinin gelenek, görenekleri ve kültürü tıpkı yayıldığı coğrafya kadar büyük ve zengindir. Türklere ait en eski kültür olarak bilinen Anav kültürü M. Ö. 4000’li yıllara kadar dayanmaktaydı (Türkeş-Günay, 2007: 39,40). Bu kültüre ait çanak ve çömlekler üzerindeki süslemelerde ise Türk kültürüne ait dokuma motiflerinin olduğu görülür (Aytaç, 1998: 156). Bu motifler dönemin süslemeleri arasında yer almaktaydı. Bunun dışında Aral Gölü çevresinde M. Ö. 3000’li yıllara dayanan Kelteminar kültürü görülmektedir. Bu bölgedeki kazılarda geniş ağızlı, düztabanlı, kulpsuz ince çizgili çömlekler çıkarılmıştı (Koçsoy, 2002: 73).

Bu çömler üzerinde de dokuma figürleri bulunmuştur. M. Ö. 2500 yılında Namazgâh Tepe'deki buluntular arasında koyun yünlerinin de çıkması, yünün kullanıldığının ilk izleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 1998: 20).

Abakan bozkırlarında Sarısu Nehri ile Altay Dağları arasında bulunan M. Ö. 3000 ile 1700'lü yıllar arasında görülen Afanaseyev kültürünün de mezar odalarındaki ölümler üzerinde kumaştan yapılmış örtüler görülür. Yenisey nehri ile Karasuk ırmağı arasında M.Ö. 1200 ile 700 yılları arasında görülen, Andronova kültürü'nün devamı sayılan Karasuk kültürünün de ise dokumacılık iyice gelişmiş sökölüp yeniden kurulabilen çadırlar, koyun yününden kumaş ve elbiseler imal edilmeye başlanmıştır (Koçsoy, 2002: 73). Ayrıca Karasuk kültürünü yaşayan halklar, Rusların "Kibitka" dedikleri arabalı çadır figürlerini de taşlar üzerine çizmişlerdir (Ögel, 1998: 20). Bu kültürle ilgili detaylı bilgiyi de taşlar üzerine çizilmiş bu figürlerden anlamaktayız. İskitlerle birlikte, Türkler dokumacılık işini bir adım öteye götürmüşlerdi. İskitler çadırlarını keçelerden yapıp çeşitli desenler ekleyip boyamışlardır. Süslü ve deri mantolar giydikleri, koyun yünlerini iplik olarak eğirip kumaş dokudukları rivayet edilmektedir (Salman, 2002: 209). Bütün bu bilgilerden, Türklerin Milattan önce bile dokumacılık sanatında ne kadar ileri oldukları anlaşılmaktadır.

Dokumacılık sanatında oldukça ileri gitmiş olan Türk milleti kendilerine has giysiler imal etmiş ve kendi dokuma sanatlarını oluşturmuşlardır. "Tokmak ve Tokumak" sözleri Türk kültürünün eski çağlardan beri karşımıza çıkan yerli değişleri olmuştur. Gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı, Orta Asya'da yaşamış olan Türkler daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir. Tarihte ceket ve pantolonu ilk kullanan millet de, Türkler olmuştur. Bu elbiseler at üzerinde hayat geçiren ve sürekli göç halinde yaşayan Türk milletinin rahat edeceği türden giysiler olmuştur. Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan denilen bir hırka, ceket ve ayağa giyilen çizme ve çarık bozkır kültürü insanların giysilerini oluşturmaktaydı. Şalvar ve pantolon giymek rahat olmasından ötürü savaşçı kavimlere özgü bir giyim şekliydi. Hunlardan itibaren atlı birliklerin kurulmasıyla, pantolon giyilmesi zorunlu olmuştur. Böylelikle bozkırın tipik elbisesi ceket ve pantolon haline gelmiştir. Pantolonların diğer bir özelliği de dar paçalı olarak tasarlanıp çizme ve dizlik giyiminin kolay yapılmak istenmesiydi. İşte Türk milletinin kullanmış olduğu ceket ve pantolon giyim tarihinin dikişli yapılmış en önemli ve ilk giysileridir. Bu giysilerin de Türk menşeli olması ayrıca önemlidir. Üzerine de kaftan ve şalvar giyilmiştir. Giysilerin kumaşı seyahatte ve savaşta deriden, gündelik yaşamda ise kumaştan yapılmaktaydı. Çizmeler ise deri ve keçeden olup yarım kesim veya uzun olurdu. Yine hayvancılıkla geçinen Türklerin yiyecek ve silahlarını asabilmeleri için kalın deri ve kemerlere ihtiyaçları vardı. Ayrıca açık havada gezdiklerinden kalın paltolar ve kürkleri kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunun dışında Orta Asya'da yaşayan Türk insanı soğuğa ve rüzgâra karşı kulaklı ve esnek şapkalar da dokuyorlardı (Tezcan, 1983: 355). Yerleşik hayata geçişle birlikte, dokuma giysiler yapılmaya başlanmıştır. Özellikle de Çin dokuma sanatına özenilmiş pamuktan ve ipekten dokumalar üretilip giyilmiştir. Başka kavimler kopça kullandıkları halde Türk kavimleri düğme kullanırlar düğmeleri

sola açılan ceketler dokurlardı. Yerleşik hayata geçmiş eski Türk kavimlerinden olan Uygur Türkleri ise dokumacılık sanatında daha ileri gitmiş zamanın çok değerli ve ünlü çiçeklerle süslenmiş kumaşlarını üretmişlerdir. Pantolon ve ceket'i Türklerden sonra sadece Türk kavimleriyle yakın ilişkiler kuran milletler kullanmışlardır. Çinlilerin pantolonu tarihte ilk defa Türklerden gördükleri ve aldıkları rivayet edilir. Bunun dışında Çin'e sefer düzenleyen atlı birlikler yoluyla Türk süvari giysilerinden olan Hun başlığı ve çizmesi de, Çinliler tarafından alınmıştır. Romalılar ketenden gömlek yapıp giymesini Hun Türklerinden öğrenmişlerdir. Hazar prensi Çiçek'in, Bizans sarayına gelin gitmesinden sonra giydiği imparatoriçelik giysisi daha sonra "Çiçekion" adıyla Bizans imparatorluğunda meşhur olmuştur. Günümüz modern giyiminin kaynağı olan Türk giyim tarzı, Çin'e M. Ö. 4.yüzyılda, Avrupa'ya M. S. 5. yüzyılda, Bizans'a ise M. S. 6. yüzyılda yayılmış, zamanla da dünya üzerinde etkin olmuştur.

Erken Ortaçağ'da Orta Asya Türk giysilerinin belli başlı parçaları şunlardır; İçlik (vücudun üst tarafını saran ve bir kuşakla sıkılan pamuktan veya ipekten dokuma), Üstlük (düğmesiz, önü açık kısa kollu veya kolsuz ceket), Dizlik (bazısı kısa bazısı ise çizme içine girecek kadar uzun tasarlanan pantolon), ipekten veya pamuktan örme çoraplar, keçeden veya deriden yapılmış kısa çizmeler, koyun postundan yapılmış külahlar, süslü ve hotozlu başlıklar, börk şapkalar, samur derilerinden yapılmış elbiseler Türk kavimlerinin giyim-kuşamı'nın belli başlı parçalarını oluşturmaktaydı (Tezcan, 1983: 261).

1.4. Kurganlardan Çıkarılan Dokumalar ve İşlemeler

Kurgan kelimesinin temel anlamı, bir tepe üzerinde Tümülüs şeklinde olan mezar, kale, hisar ve şehir'dir. Kurganlar boyutları açısından küçük, orta, büyük olmak üzere üç grupta incelenebilmektedir. Küçük kurganlar 12-16, orta büyüklükte olanların ki 20-25, büyük kurganlar ise 30-48 metre çapa sahiptir. Bu mezar odalarından halı, kilim, tabut gibi değerli arkeolojik buluntular elde edilmiştir.

Türlere ait bu kurganlardan bazı dokuma örnekleri de çıkarılmıştır. Bu kurganlardan çıkarılan dokuma parçalarının bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dokuma parçaları yere yaymak veya duvara asmak için kullanılan süslemeli keçe örtüler, işlemeler, belleme, şabrak veya haşa denilen atların eyerlerinin altına veya üstüne serilen dokumalar veya düz dokuma yaygıları şeklindedir (Çoruhlu, 1983: 56-70). Kurganlardan çıkarılan birçok dokuma eserler arasında Türk işleme sanatının en eski örneklerine rastlanmaktadır. Pazarık kurganından çıkarılan, keçeden yapılmış ve üzeri applike olarak işlenmiş eyer örtüleri, sanat tarihimiz bakımından oldukça önemlidir. Bu eserler üzerinde Türk hayvan kültürüne ilişkin figürler ve hayvan mücadelelerini de görmek mümkündür. Altaylardaki Pazırık kurganının bazı katlarında buzlar arasında korunup günümüze değin çürümeden gelen gömlekler ve başka giysiler, Türk giysilerinin ilginç örneklerindedir (Roux, 2006: 22-36).

Noyun Ula kurganında da önü kapalı gömleklere rastlanmıştır. Noyun Ula kurganından çıkarılan önü kapalı gömlek ile Pazırık kurganından çıkarılan gömlekler birbirine oldukça benzemektedir. Katanda kurganında da böyle kumaşlara

rastlanmıştır(Çoruhlu, 1983: 62-63). Pazırık gömleğinin üstünde bir de altın süsler vardır. Ayrıca üçüncü kurganda, giysilerin fiyonk biçiminde kuşakları da bulunmuştur. Bu dokumaların yanında Türk kaftanlarına da rastlanmaktadır. Pazırık ve Noyun Ula kurganlarının bu eserlerden aynı kültüre ait oldukları görülür. Ayrıca bu kurganlardan ele geçen keçeden çoraplar, taraklar, aynalar bizlere o dönemin yaşantısı hakkında da ışık tutmaktadır. Keçe, çizme ve çorap Türklere ait kültür ürünleridir. Türklerin “brekisefal” atlı savaşçı beyaz ırka mensup atalarının cesetlerinin önü ve arkaları da baştan ayağa yine Türk kültürüne ait motiflerle dövmelendiği görülmektedir (Çoruhlu, 1983: 59). Katanda kurganında ise Kök Türk dönemine ait ipekli ve kürklü elbiseler de bulunmuştur. Katanda kurganından çıkarılan pantolonlarda kürkle süslüdür. Kurganda çıkarılan kaftanın kolları uzun fakat kollarının ağız kısmı ise dardır. Bunun dışında yine Noyun Ula kurganında yapılan kazılarda yağlı kumaşlar bulunmuştur, mezarlarda bulunan bu kumaşlar matem alameti olarak algılanmaktadır (Salman, 2002: 209).

Kullandığımız pantolon ve ceket sözcükleri yabancı kökenli olup, Orta Asya’da yaşayan atalarımız bu dokuma malzemelerinden ceket sözcüğüne “börtü-pırtı” pantolon sözcüğünü de “üm” diye tabir etmekteydiler. Eski Türkler giyim-kuşam konusunda çevresinde yaşayan Çin ve Moğol toplumlarından farklı giyinirlerdi. Türklerin en belirgin özellikleri ise düğme kullanmalarıydı. Ayrıca düğmelerini Çin ve Moğolların aksine sola açarlardı. Orta Asya da yaşayan nerdeyse tüm Türk kavimlerinin kemer kullandıkları rivayet edilir. Bunun yanında bu kemerlerin ucundan sarkan birer süs uçları da bulunmaktaydı. Kuray ve Kudirge kurganlarındaki Kök Türk buluntuları da bu kemerlerin varlığını ortaya koyar. Buluntulardan kemer kayışının üzeri maden plaklarla süslenir ve iğneli tokası olurdu (Esin, 1978: 107).

Kemerden sarkan uçların hepsi de aynı boyda olmazdı; çeşitli motiflerle süslenmiş bu uçlar ayrı boyda olurdu. Altay bölgesinde Tuva topraklarındaki kazılarda da bu tür süslü kemer uçlarına rastlanmıştır. Beşinci Pazırık kurganından çıkarılmış, keçe üzerine applike olarak işlenmiş 4,5x6 m. ölçüsünde duvar örtüsü çıkarılmıştır (Ergenekon, 1999: 6,7). Bu keçe örtü üzerinde bir elinde hayat ağacı olan tanrıça tahta oturmuş durumda olup onun karşısında da atının üzerindeki bir Hun Beyi’nin tanrıçadan Kut aldığı tasvir eden bir kompozisyon görülür. Ayrıca bu kurganda bu dokumanın dışında başka dokumalar da bulunmuştur. Bu dokumalar üzerinde mitolojik hayvan figürleri yer almaktadır. Beşinci Pazırık kurganında ilgi çekici bir diğer yaygı üzerindeki motiflerde ise hanedan ailesinden kadınların ayin yaptıkları dikkati çeker. Yine bu kurganda çıkarılan keçeden yapılmış bir eyer örtüsü üzerinde ise kırmızı ve mavi rengin kullanıldığı bir tasvir bulunmaktadır. Bu tasvirin etrafında ise Türk sanatında sıkça görülen kıvrık dal motifi yer alır. Bunlar dışında Türk sanatında oldukça fazla görülen hayvan mücadelesini anlatan tasvirlerden biri de beşinci kurgandan çıkarılmıştır. Bir eyer örtüsü üzerinde kartalın dağ keçisine saldırdığı sahne yer alır. Özellikle bu sahne iki kez işlenmiş ve belirgin hale getirilmiştir, buradaki amaç bu sahnenin etkileyiciliğini kişiye aktarmaktır. M. Ö. 1. yüzyıla tarihlenen ve Hunlara ait olan Noyun Ula kurganında da kaplumbağa sembolizmi görülür. Duvara asılan bu örtü üzerinde suyu

işaret eden bitkiler, balıklar ve kaplumbağa figürleri yer alır. Kaplumbağaların her birinin ağzında bir miktar ot tuttuğu konu edilir. Çıkarılan bu işleme örtülerdeki motifler gerçekçi ve doğal bir anlayışla ele alınmış çok değerli Türk dokumalarıdır (Çoruhlu, 1983: 70-71).

2. ORTA ASYALI TÜRKLERİN GİYECEK KÜLTÜRÜ

2.1. Orta Asya Türk Elbisesinin Kültürel ve Tarihi Özellikleri

Orta Asya Türk kavimlerinin giyim-kuşamlarıyla ilgili bilgileri daha çok taş heykeller, grafitler, duvar resimlerindeki betimlerden alabilmekteyiz. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Türk insanı diğer kavimlerden farklı bir giyim-kuşam kültürüne sahipti. Kendilerine has bir giyim tarzı oluşturan Türkler, büyük kağanlıklar kurup geniş coğrafyalar üzerine yayıldıktan sonra diğer kavimler tarafından giyim-kuşamları taklit edilmeye başlanmış, bu da Türk elbiselere evrensel bir boyut kazandırmıştır. Türk insanı da yeni tanıştığı bu kavimlerden farklı motifler ve elbise şekillerini öğrenip daha değişik ve kendilerine has yeni dokuma örneklerini de ortaya koymaya başlamışlardır.

Türk giyimi, adet ve usullerinin Çin soylularını etkilediği ve Tan Çini'nde bir Türk modasının uygulandığı rivayet edilir. Ayrıca bu dönemle ilgili Türk kılık kıyafetinin (yeşil veya kahverengi yaka, sol tarafa doğru ilikli ceket ve kuşaktan oluşan elbise) Çinliler tarafından en çok giyilen elbise olduğu da söylenir. Çin kaynakları ise Türk kıyafetinden etkilenildiği, fakat geleneksel Çin elbiselerinin özelliğinin bozulmadığını Türk elbisesinin tamamen alınmayıp birtakım motif ve şekillerin alındığını yazarlar (Kubarev, 2002: 196).

Erken Ortaçağda Orta Asya'da yaşayan Türk kavimlerinin erkek, kadın ve çocuk elbiselerinde belli farklar olduğu bilinir. Kadın giyiminin erkek giyiminden sadece birkaç ayrıntı ve daha parlak renkler ve desenler ile birbirinden ayrıldığı göze çarpar. Çocuk giyiminin yetişkin giyim tarzının küçük bir kopyası olması da oldukça ilginçtir. Orta Asya Türk giysilerinin mevsimlik türlerinin olduğu bilinmekle birlikte, bu elbiseler oldukça gösterişli ve nitelikli malzemelerden yapılırdı, ayrıca özel günlerde, kutlamalarda ve törenlerde giyilen elbiselerde günlük giyilen elbiselerden farklı olurdu. Türk soylularıyla halk arasındaki giyilen elbiseler aynı tarzda olur fakat hanedan ailesinin giydikleri elbiselerin kumaşlarının kalitesi daha iyi olurdu. Süslü ipek elbiseler ve kürkten yapılmış elbiseleri genelde hanedana mensup kişiler giymekteydiler. Orta Asya'da yaşayan tüm Türk kavimlerinin giyimleri büyük benzerlikler gösterirdi. Giyilen tüm elbiselerde astarın var olduğu ve keçenin kullanıldığı görülür (Kubarev, 2002: 196).

Türk elbisesinin menşei İskitlere kadar uzanır. Çıkarılan arkeolojik malzemeler bu dönemden başlayıp birkaç yüzyıl boyunca uzanan kültürlerin aynı çeşit elbiseler giydiklerini göstermektedir. Süslü deri ve kürklü mantolar giyip, koyun yünlerini iplik olarak eğirip kumaş dokudukları bilinir (Tekçe, 1993: 80). Altay mevkiinde arkeolojik çalışma yapılan bir kurganda M. Ö. 1-2. yüzyıllara ait bir kadın elbisesi bulunmuştur. Bu elbise oldukça ilginç olup, tamamen ipekten dokunmuş gevşek bir elbisedir. Daha

önceki Türk elbiselerinde olduğu gibi sağdan sola doğru iliklendiği ilk bakışta göze çarpsa da çıkarılan bu kadın elbisesinin yaka ve kolluğu olmadığı gibi baldır kısmına kadar uzanması diğer Türk elbiselerine göre farklı yönleri olduğunun kanıtıdır. Bunun dışında taş heykellerden deriden ayakkabılar ve deri elbiseler kullanıldığı görülür. Bu Türklere has bir kültürdür. Orta Asya'da o dönemde deriden elbiseleri Türk kavimlerinden başka milletler yapmıyorlardı. Bölgede dini inanca göre elbiseler giyilmekteydi. Budist inancına sahip toplumlar genelde ipekten elbiseler giyerken deri elbise giyilmesini barbarlık sayarlardı. Yine bu taş heykellerin betimlediği elbise çeşidi ise kürk ceket veya kürk yakalı cüppedir. Bu tür elbiseleri Türk insanının genelde kış aylarında kullandığı düşünülmektedir. İncelenen taşlar üzerinde başka kültürlerden de alınmış değişik kesme örneklerinin kullanıldığı bu dokumaların Türk diyarlarında belli dönemlerde moda haline geldiği de gözlemlenir. Özellikle Çin kültüründen bazı etkilenmeler görülür. Bütün bu verilerden Türk elbiselerinin tarihi özelliklerini anlamaktayız. Ne tür başlıklar giyildiğini, saç örgülerinin nasıl olduğunu, elbise kesimlerini inceleyebiliriz. Bunun dışında değişik elbise kesimleri ve başlıkların da görülmesi kayda değer olup kesin olmamakla birlikte çok uluslu Türk devletlerinde ulus ayırtıcı işaretlerin olabileceği kanısını doğurmaktadır (Kubarev, 2002: 195,196).

2.2. Orta Asyalı Türklerin Kılık Kıyafetleri

Kıyafet konusu insanlık kadar eski olup oldukça da karmaşıktır. İnsanların nasıl giyindiği, giyinirken neleri önemseydiği ve hangi faktörlerin insanları etkilediği iyi bilinmelidir. Uygarlık tarihinin bir parçası olan kıyafet, sadece elbise olmayıp vücuda yapılan dövme, saç sakal ve bıyık şekli, kadınların saç biçimleri ve kadınların giyim-kuşamları ve başa giyilen başlıklar bir toplumu diğerinden ayıran en önemli özelliklerdir. "Estetik zevkler, beğeniler, ekonomik durum, statü, ait olunan sınıf ya da olunmak istenen sınıfa dair ipuçları giyim dilindedir" (Yağlı, 2013: 14). Cinsiyetin tanımlanmasına yardımcı olan kıyafet, ayrıca sözlü olmayan iletişim aracı olmuştur. İşte Orta Asyalı Türk kavimlerinde kendilerine özgü başlıkları, saç ve sakal şekilleri ve kadınlarının giydiği elbiseler vardı (Esin, 1978: 106).

2.2.1. Başlıklar

İnsanlar başlarını yazın güneşten ve kışın soğuktan korumak için tarih boyunca çeşitli isimler altında çeşitli başlıklar giymişlerdir. İlk zamanlarda zaruri ihtiyaçlar doğrultusunda kullanıldıysa da sonraları süs ve güzel görünme amaçlı olarak da kullanılmıştır(Bakır, 2005: 355). Misal ipekten imal edilmiş sarıklar süs amaçlı olarak giyilirdi(Tezcan, 1983: 260). Bunun dışında eski Türk kavimlerinden olan Uygurlar kürk ve süslü şapkalar giyerler, kadınları hotozlu şapkalar kullanırlardı. Başlıklar ayrıca bir milletin veya sosyal bir sınıfın simgesi olarak da kullanılmış, biçimleri gelenek haline gelmiş ve zamanla birçok millet, bunlara dini ve milli kıyafetin bir parçası olarak bakmışlardır (Bakır, 2005: 355).

Türk kavimleri için bir iktidar simgesi, bir gelenek haline gelen başlığın önemi oldukça büyüktü. Bozkır ikliminde at üzerinde hayvancılıkla uğraşan ve savaşçı özelliğe sahip

Türk insanı soğuşa ve rüzgâra karşı kulaklı ve enselikli şapkalar kullanıp doğa koşullarından etkilenmemeye çalışmışlardır. Türk kavimleri başlıkları zaruri ihtiyaçları doğrultusunda kullandıkları gibi saygı manasında da kullanırlardı (Esin, 1978: 106). Türklerde serpuş bir iktidar simgesiydi. İleri gelen yöneticilerin başlıkları daha uzun ve daha gösterişli olurdu. Erken Ortaçağ da Türk insanı büyüğüne karşı saygısını bindiği attan inip veya başındaki serpuşu çıkarıp gösterirdi. Hanedan ailesinden birinin başlığı o anda yanında yoksa karşısındaki de başlığını çıkarırdı. Türk kılıç oyunlarından birinde hakanın serpuşu başından düşünce hakan yerden serpuşunu alana kadar diğer kişilerin de saygı gereği serpuşlarını yere attıkları rivayet edilir (Bakır, 2005: 362). Geleneksel Türk kıyafeti içinde başlık demirbaş haline gelmiştir. Geleneksel Türk kıyafetini aktaran tüm kaynaklarda Türklerin en önemli giysileri arasında başlıklar dile getirilmiştir. Montandon, Türk kıyafetini şöyle tanımlar: uzun pantolon ya da çizmeli külot, bol ve uzun kaftan, serpuş olarak da börk ya da kalpak. Aynı yazar, kalpağın İranlılara Türk kavimlerinden geçtiğini de ileri sürmektedir. Türk erkek giyiminin en belirgin özelliği ayaklarına giydikleri çizme ile başlarına taktıkları serpuşlarıydı. Türk başlıkları sadece İran coğrafyasına değil, Orta Asya coğrafyasının tamamına yayılmıştı. Türk kavimleri ile etkileşime giren her kavim, Türklerin kafalarına taktıkları sığa ve soğuşa karşı etkili olan başlıkları giymeye başlamışlardır. Türk başlıkları ve çizmeleri Türk atlı birlikleriyle Çin topraklarına yayılmış Çin coğrafyasında yaşayan halklarda bu başlıkları Türklerden görüp kullanmaya başlamışlardır (Kubarev, 2002: 196).

2.2.2. Ayakkabılar

Orta Asya Türk topluluklarında doğa koşulları ve yaşayış biçimi derinin günlük hayatta yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır. Türkler deriyi büyük bir ustalıklarla işlemiş deri üstüne bezemeler yapmışlardır (Özdemir, 2007: 66-82). Deri dışında keçeyi de aynı ustalıklarla kullanmışlardır.

Derinin en güzel kullanıldığı alanlardan biride ayakkabılardı. Hun devrine ait M. Ö. 1. yüzyılın başlarında, Noyun Ula buluntuları arasında kısa koçlu çizme ve M. Ö. 2-1. yüzyıllarda, Pazırık kazılarında Büyük Hunlara ait buluntular arasında keçe çorap ve deri çizmeler bulunmuştur (Bakır, 2005: 387). Göktürkler zamanında da çizmeler keçe ve derilerden imal ediliyordu. "Türk kültür tarihinde, Orta Asya'dan başlayarak çeşitlenmiş ve değişik adlarla anılmıştır. Orta Asya'da başta çizme olmak üzere çarık, edük-etik, basmak gibi ayakkabı türleri giyilmiştir. Bu dönemi anlatan kaynak ve kaya resimlerinden çizmelerin geometrik ve stilize motiflerle, dikiş ve işleme teknikleriyle, Hun aristokratlarına ait kurganlardan çıkarılan buluntulara göre; altın ve gümüş sırmalarla işlenerek yapıldığı görülmektedir" (Özdemir, 2007: 66-82). Çizmelerin başta hükümdar olmak üzere bütün Türkler için neredeyse milli bir giyim eşyası olduğunu söylemek mümkündür (Bakır, 2005: 387). Keçe çorap ayağa giyilen çizme bozkır kültürünün dış giysilerinin önemli parçalarıydı. Türkler genelde uzun çizme kullanırlardı bunun sebebi ise atın sürtünme ve bacaklara yara açma tehlikesini önlemektir (Tezcan, 1983: 260). Ayrıca uzun çizmeler giymiş oldukları pantolonları sararak pantolonun sarkmasını da önlemiş oluyordu. Antropolog Robert Lowie de, pantolon, ceket ve deriden ayakkabılarıyla Orta Asya giyimini temsil eden Türklerin

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 2, 2022

Avrupa giyimine Yunan ve Romalılardan daha yakın olduğunu saptamıştır. Zaten Türklerin kendilerine has bu ayakkabı ve kıyafet çeşitleri etkileşim halinde oldukları milletler tarafından ya tamamen benimsenip alınmış ya da kopya edilerek alınmış ve giyilmiştir. Özellikle Hunlar zamanında Çin üzerine giden atlı birliklerin giydikleri çizmeler, Çinliler tarafından kullanılmıştır. Abbasi devletinde Türk kökenli askerlerin istihdam edilmesiyle birlikte, Türk askerlerinin giyim ve kuşamları Abbasi ordusu tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Hun askerinin önemli bir parçası olan çizmenin Abbasiler tarafından önemli bir askeri malzeme olarak kullanıldığı rivayet edilir (Bakır, 2005: 419).

2.2.3. Kadın Elbiseleri

Sosyo-ekonomik tabakalara göre kadın giyimi, hanedan ailesinin kadınlarının giyimi ve reaya içindeki kadınların giyimi gibi bir ayırımı tabi tutulabilir. Eski kadın giysilerinde iki tür dikkati çekmektedir; ev içi giyimi ve dışarı giyimi. Eski Türk kadının giyimi genelde çadır içinde geçtiği için otağında giydiği elbiseler daha zengindir. Göç ederken ise daha sade kendilerini soğuktan ve sıcaktan koruyan yünlü ve deri elbiseler kullanmışlardır. Kadınların giysileri genel olarak şalvar, cepken, ayakkabı ve başlıklardan oluşmuştur. Orta Asya'daki kadınların giyimini ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde ise gömlek, dizlik, iç yelege (sutyen) gibi çamaşırlar ile entari, şalvar, üç etek gibi giyecekler, hırka ve kürk gibi üstlükler önümüze çıkar (Tezcan, 1983: 262). Eski Türk giyiminde üç eteğin ayrı bir yeri vardır. Üç eteğin altına şalvar, içine helali gömlek giyilmiş ve beli genellikle gümüş bir kemerle sıkılmıştır. Bilgilere göre eski Türk kadınları 90 çeşit şalvar giymişlerdir. Bu şalvarların dar, büzgülü, kısa, uzun, bilekten bağlı, diz boyunda olanı ve düz olan çeşitleri vardı.

Türk kadının en önemli elbisesini ise etek oluşturmaktaydı. Türk insanı etekleri süslemek için, eteğe ayrı birde eteklik demekteydiler. Herhalde bu eteklikler daha iyi kumaştan seçilmiş olmalıydılar ki, bunların kumaşlarına da eteklik böz, yani "eteklik bez" diyorlardı. Orta Asya'da kürkün eteğine vurulan teğelti ile yorgan kenarına dikilen parçalara ise "kıyuu" denirdi. Elbise eteğine kürkler de dikilirdi. Bazı Türk ağzlarında ise bu etek kunduzlama sözü ile ifade edilirdi. Böyle söylenmesinin sebebi ise dikilen kürkün kunduz derisinden olmasıydı. Kullanılan bu eteklerin boyları oldukça uzundu. Bu sebepten bir yerden bir yere giderken etekler toplanırdı. Orta Asya masallarında hayvanlara bakmaya gidilirken de, "iki eteğin beline dürüp gitti" denirdi. Anadolu'da da bu durum devam ede gelmiş etek bağlamak için etek bağı kullanılmıştır. Etekte önemli bir hususta yırtmaçların olmasıydı. Etek yırtmacı dışında kol yırtmacının da olduğu da kaynaklarda rivayet edilir. Dede Korkut'ta "üç etekli, altı keçeli, karı(yaşlı) avratlardan söz edilmektedir (Ögel, 1978: 70,71,72).

Kadın giysisinde diğer önemli bir hususta başa takılan başlıklardır. Eski Türklerde kadını erkeklerden ayıran en önemli husus başa takılan başlıklar olmuştur. Kadınlar başörtüsü olarak bürümcek ve yaşmak kullanmışlardır. Bunun dışında kürkten ve keçeden çiçek motifleriyle süslü ve hotozlu şapkalar kullanmışlardır. Ayakkabı konusunda kadınlar da erkekler gibi kısa ve uzun çizmeler kullanmışlardır. Orta

Asya'nın doğal şartlarına uygun olan bu çizmeler kadınların rahat etmesini sağlamıştır. Yerleşik hayata geçildikten sonra kadınların Çin başta olmak üzere Soğdak ve yerleşik diğer haklardan etkilendikleri görülür (Kubarev, 2002: 196).

2.2.4. Orta Asya Türklerinde Saç-Sakal ve Bıyık

Türk insanı ilkçağlardan itibaren gerek elbise gerekse saç-sakal ve bıyık olarak dış görünüşlerine oldukça önem vermişlerdir. Farklı saç-sakal ve bıyık şekilleri bırakıp o dönemde kendi modalarını oluşturmuşlardır. Göktürk devri Çin kaynakları Kırgızları çoğunlukla yeşil gözlü ve kırmızı saçlı olarak tanıtmaktadır. Kaynaklarda Göktürk kağanı Mukan kağanın mavi gözlü, uzun ve kırmızı yanaklı olarak tasvir edildiği görülmektedir. Fakat Çinlilerle kaynaşma neticesinde olacak ki Göktürk sülalesine mensup Kül Tegin'in Çinlilere benzer şekillerde saç ve sakal tarzının olduğu aktarılır (Esin, 1978: 105,106). Türkler özellikle bıyıklarına oldukça önem vermişler, uzun yıllar erkeklik simgesi olarak kullanılmış ve bıyık hiçbir zaman kesilmemiştir. Türk gençleri toplumdaki konumlarına göre bıyıklarının biçimi ve bakımına oldukça önem vermişlerdir. Bıyığa bu denli önem veren bir millet olduğumuzdan çok çeşitli bıyık türleri geliştirilmiştir (Tezcan, 1983: 261). Bu bıyık türlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz; pala bıyık, gaytan bıyık, burma bıyık, pos bıyık, yasdık bıyık, pis bıyık, pırasa bıyık. Orta Asya'da yapılan kazılarda ele geçirilen insan resimlerinin hemen hemen hepsinde burulmuş bıyık tarzına rastlanmaktadır (Ögel, 1978: 310).

Türklerin diğer bir hassasiyeti de saçlarına verdikleri önemdi. Eski Türk erkeklerinin saçları uzundu. Nejat Diyarbakirli, Hun göçlerini anlatırken Hun Türklerinin omuzlarına kadar dökülmüş saçlarından bahsetmektedir (Diyarbakirli ve Aslanapa 1977: 45). Orta Asya Türk erkekleri de kadınlar gibi saçlarını uzatır tek veya çift örgüyle örerdiler. Erkeklerin saçlarını örmelerine "yulidi" kadınlarınkine ise "örgüç" denilmekteydi (Değer, 2007: 24). Göktürlere ve Uygurlara ait arkeolojik kalıntılardan, kaya resimlerinden ve madeni eşyalar üzerindeki tasvirlerden, bütün bunlar anlaşılmaktadır. Göktürk beylerinin saçları genellikle uzun ve serbest dalgalanır ancak matem ve yas günlerinde kesilirdi. Buna örnek olarak 630 yılında Batı Türk kağanı Tong Yabgu örnek verilebilir. Onunda saçlarının serbest bir şekilde dalgalandığı yeşil kurdele ve sarık sardığı rivayet edilmektedir. Türk erkeklerinin saçlarını bağlaması yüksek şekilde topuz yapması da mertebe, kıdem anlamlarına geliyordu (Esin, 1978: 106). Türklerin uzun saçın yanında kısa saçlar ve kazınmış saçlarda kullandıkları görülmektedir. Türkler tepesi saçsız kimseler "tok", "toker" diyorlardı (Değer, 2007: 24).

2.2.5. Elbiselerin İliklenmesi Meselesi

İlik sözcüğü Türk kavimleri arasında ilkçağlardan beri kullanılan bir kelime olup çeşitli adlar değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. İlik genelde sert malzemelerden yapılan elbiselerin açık uçlarını birbirine tutturmak için kullanılan genellikle yuvarlak biçimli parçalardır. Kurganlardan çıkarılan dokumalar üzerindeki çeşitli şekillerdeki düğmeler, Türklerin çok eskilerden beri elbiseleri için düğmeler imal ettiklerini ortaya koymaktadır (Ögel, 1978: 59). İlik Türkçe bağlamak, ilmek, iliştiirmek anlamında olup

giysileri tamamlayan ve süsleyen bir aksesuar olmuştur (Özbaşı, 2009: 1). İlik sözcüğü çoğu Türk kaviminin de farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Kıpçaklar ve Mısır Türkleri ilige “ilkik”, “ilgik”, Harzemşahlar, “ilgük”, diğer bazı Türk kavimleri ise “yilik” demişlerdir (Ögel, 1978: 59).

Türk insanı elbise ilikleme konusuna oldukça önem vermiştir. Kurganlardan çıkarılan dokuma eserlerde bunu doğrulamaktadır. Çoğu Türk kültür tarihi araştırmacısı Türklerin elbiselerini nasıl ilikledikleri, sağdan sola mı, yoksa soldan sağa mı doğru olduğu konusunda ayrılığa düşmüşler ve bu konu tartışma konusu haline gelmiştir. Bunun en büyük sebebi de kaynakların yetersiz oluşu ve arkeolojik elbise buluntularının günümüze ulaşamamasıdır. Bütün bu malzemeler akla gelen soruların aza inmesi ve bu sorulara kolay cevap vermemizi sağlamaktadır (Kubarev, 2002: 193). Kemal Akışev’in Esik kurganı kazılarında bulmuş olduğu “altın elbiseli adam” son derece güzel ve şaşalı bir kıyafettir. Bu elbiseye bakıldığı zaman düğmelerin sağdan sola doğru iliklendiği gözükmemektedir. Yine Göktürlere ait Orhun yazıtlarında tasvir edilen oturan adam resimlerinde sağdan sola doğru iliklenmiş elbiseler giydikleri dikkati çekmektedir. İncelenilen 21 adet Türk heykelinden de bu anlaşılır elbiselerin sağ kanadının sol kanadın üstünde olduğu, sadece 5 heykelde bunun tersi olduğu görülür. Bu beş heykelinde Çin elbiselerini betimlediği anlaşılmaktadır Bütün bu arkeolojik buluntu ve kalıntılardan Türklerin elbiselerini sağdan sola doğru iliklediği anlaşılmaktadır.

3. ORTA ASYA TÜRK KAVİMLERİNDE GİYİM-KUŞAM VE MODA

3.1. Hun Türklerinin Giyim-Kuşamları

Yazılı kaynaklara göre, Büyük Hun devleti tarih sahnesinde teşkilatlı bir şekilde kurulup, Orta Asya Türklerini bir araya getiren ve tek bayrak altında toplayan devlet olması bakımından oldukça önemli bir devlettir. Bu birleşme ile Türk kavimleri arasındaki kültürel ve sanatsal farklılıklar gittikçe kaybolmuş ve bir bütünlük sağlamıştır. M. Ö. 3. yüzyılın sonlarından başlayıp, M. S. 3. yüzyıl sonlarına kadar devam eden altı asırlık gelenek ve görenek bütünlüğü, Hunlar döneminde artarak devam etmiştir (Salman, 2002: 209).

Kurganlardan ele geçirilen materyallerden anlaşıldığına göre, Hun erkekleri deri veya keçe elbiseler, kulaklı keçe başlıklar, dokuma bezden veya yünden iç çamaşırları, kendir liflerden dokunmuş beyaz ince bir kumaştan imal edilmiş gömlekler, keçeden yapılmış bir kaftan, deriden yapılmış bol ve dar pantolon, tokalı, üzerinde bazen süslü plakalar bulunan deri kemer, kuşak, tabanları sert diğer kısımları yumuşak deriden çizme veya bot ve keçe yün çorap kullanmaktaydılar (Çoruhlu, 1983: 71). Bunlar dışında kurgan kazılarına göre kadınlar çok süslü kürklerinden elbiseler ve kaftanlar giyerlerdi. Giyilen bu kaftanlar her çağa göre değişirdi. Kürklerden kaftan yapıldığı gibi yünden yapılmış köle ve hizmetçilerin giydiği kaftanlar da vardı bu kaftanlara “çekrek kapa” derlerdi. Samur derisinden yapılan başlıklarında oldukça süslü oldukları görülür. Resmi ve

mutlu günlerde giyilen kaftan ve başlıklar ile günlük yaşamda giyilen başlıklar arasında farklılıklar vardı. Dede Korkut'ta bahsedildiğine göre, düğün sırasında gelin güveye kırmızı kaftan hediye ederdi. Bazı materyallerden kadınların saçlarını ördükleri görülür. Bazen de erkekler gibi tepe perçemi bırakıyorlardı. Bu şekildeki saç modellerine Polosmok Ukok platosu kurganlarındaki cesetlerde rastlanılmıştı. Bu dönemde Çinlilerle, Hunlar arasında pek sık bir münasebet söz konusuydu. Hunlar, Çinlilerin ipekli kumaşlarına rağbet etmekle birlikte, Çinliler de Türklerin bozkırda ve at üzerinde mükemmel hareket etmelerini sağlayan Türk kılık kıyafetine rağbet etmişlerdir (Ögel, 1978: 7). Çinliler, her zaman ipek konusunda Türk kavimlerini kendilerine bağlama amacı gütmüşler ve bunda da çoğu zaman başarılı da olmakla beraber, Türk kavimlerini de birbirine düşürmüşlerdir (Bozkurt, 1994: 114). Hunların kıyafetleri tipik bir süvari kıyafetiydi. Kullanmış oldukları ok ve yayları da bu kıyafeti tamamlayan unsurlardı. Hun Türklerinde erkek bireylerin giyimine göz attığımızda en iç kısımda don, onun üzerine deri veya kumaş pantolon giyilir. Ayaklarında ise yün çorap yer alır. Ve ayaklara bunun üzerine giyilen deri veya keçeden imal edilen çizme ve botlar giyilirdi. Üst kısma ise içlik onun üstüne ise gömlek giyilirdi. Gömlek pantolonun içine sokulmaz dışına bırakılırdı (Çoruhlu, 1983: 71). Bu kıyafetlerin üstüne ise Orta Asya'nın aşırı soğuklarından korunmak için kaftanlar giyilmekteydi. Ayrıca pantolon üzerine deriden kuşaklar bağlanmaktaydı.

İpek yolunu elinde tutan Hun Türkleri, İran'la Çin arasındaki ticari ilişkileri de kontrol etmekteydiler. Bu ticari ilişkilerden Hunlar hem Çin hem de İranlılardan ipek ve kumaş olarak vergi almaktaydılar. Bu sebeptendir ki Hunlara ait kurganlarda İran ve Çin kumaşları ve dokumaları da çıkarılmıştır. M. S. 1. yüzyıla ait olarak tarihlendirilen Ilmovaya-Padi kurganında çıkan materyaller buna örnek gösterilebilir (Ögel, 1993: 50-51). Öte yandan mezarlarda pek çok keçe kalıntılarının çıkarılması da, Hunların koyun sürülerini yetiştirip yünlerini kullanmalarıyla ilişkilidir. Pazırık kurganlarındaki mezar duvarları ve tavanları keçe ve kumaşlarla kaplanmıştı. Yine bu kurganlarda da buzullar arasında bozulmadan kalan elbise ve gömlekler ele geçirilmiştir. Kaftan tarzı elbiseler ilk kez pazırık kurganlarında ortaya çıkmakla beraber buradaki keçe çorap ve çizmeler Noyun-Ula buluntularıyla benzeşir (Salman, 2002: 210). Oğlaktı ve Kenkol kurganlarındaki cesetlerin yüzlerinin ipekli kumaşlara sarıldığı görülür. Vücutlarında ise deriden yapılmış elbise parçalarının olduğu göze çarpmaktadır. Yine Kenkol kurganında erkek cesedi üstüne ipek gömlek ve deri pantolon bir kadın cesedine ise kırmızı bir ipek ve deri pantolon giydirilmiştir (Ögel, 1993: 73-93).

Bozkır tipi yaşam tarzı süren Hun Türklerinde kadınlar ve kızlar zamanlarının çoğunu yün eğirme, halı, kilim dokumaları, deriden ve yünden üstlerine giyecekler imal etme ile geçirmekteydiler. Yerleşik hayat bilmeyen Türklerin en büyük zanaatları dokumayla uğraşmaktı. Ortaya koydukları en güzel eşyalarda bu yönde olmuştur. Bu sebeple Türkler dokuma eşyalarında üstün bir kalite yakalamışlar ve kendilerine has üsluplarıyla, dokumalar üstündeki bitkisel ve geometrik motiflerle, figüratif süslemeleriyle çevresindeki kavimlere örnek olmuşlardır. Bunun dışında kullanmış oldukları çadırlarda yalıtım özelliğine sahip olup, sıcak ve soğuğu önlemekteydi.

3.2. Göktürklerin Giyim-Kuşamları

Büyük Hunlardan sonra kurulmuş ikinci büyük Türk devleti olan, Türk sözünü ilk defa resmi devlet adı olarak benimsemiş Göktürkler, kültürel olarak yaşayışlarıyla Hun geleneğini devam ettirmişlerdir.

“M. S. 6. ve 9. yüzyıllarda Orta Asya’da tarihi rol oynayan Göktürklerde şehirleşmenin başlaması da oldukça önemlidir. Orhun abidelerinin olduğu yerde, Bilge Kağan ve Kültigin mezar anıtlarında ellerini bitişirmiş iki heykel görülmektedir. Bunlar yakası kruvaze biçimli kapanan kaftanlarıyla tasvir edilmiştir. Oturan iki başka heykelde ise, sağa ve sola iliklenmiş elbiseler dikkati çeker. Bulunan bu eserlerden Göktürklerin kültürüyle Hunların kültürlerinin benzeştiği görülür” (Salman, 2002: 210). Bunlardan başka Göktürklerin kaya üzerlerine yaptıkları resimlerden ne tarz kıyafetler giydikleri saç ve sakal tiplerinin nasıl olduğu da anlaşılır. Çizme, pantolon ve uzun kaftan giyiyorlar, saçlarını uzatıp arkalarına bırakıyorlar, sakallarını tıraş ediyorlar, başlarına kürkten yapılmış börk, savaş sırasında tulga giyiyorlardı (Öztuna, 1983: 307). “Kudirge kurganlarında ilk kez atlas kumaş parçalar bulunmuştur. Göktürk devletine ait en önemli elbise kalıntıları Katanda kurganında ele geçirilmiştir. Bu kurgandaki elbiseleri ipekli ve kürklü olarak ikiye ayırabilmekteyiz. Buradaki kürklü cübbe ve kaftanlar, palto gibi uzundu. Daha ziyade tunik şekilde olan Hun kıyafetleri, Göktürklerde uzamaya başlamıştır. Bunda yerleşimin etkisi önemli olmuştur. Elbisenin arka robası ve ön klapası kürklerle süslenmiştir”(Salman, 2002: 210). Göktürklerde çadır yapımında kullandıkları keçe örtüler ve perde imalatında da oldukça ileri gitmişlerdir (Esin, 1978: 108). Özellikle halı ve keçe yapımı konularında zirveye ulaşmışlardır. Göktürklerin bu kabiliyetleri, gelenekleri ve endüstriyel birikimleri, zamanla Orta Asya üzerinde yaşayan diğer Türk kavimlere geçmiş bu da daha büyük ilerlemelerin yolunu açmıştır. Hun Türklerinden kalan dokuma ve kumaş parçaları Göktürlere göre oldukça fazladır. Hunlara ait materyaller donmuş olduklarından günümüze kadar uzanmışlardır. Göktürklerde ise böyle bir durum söz konusu değildir, Göktürklerden kalan tekstil ürünleri ve dokumalar zamanla çürüyüp yok olmuşlar ve günümüze pek fazla materyal kalmamıştır. Göktürlere ait giyim-kuşam bilgilerini genelde kaya üzerindeki resimlerden ve Orhun abidelerinden öğrenebilmekteyiz. Ayrıca Göktürklerin mirasçısı olan Uygurlardan da Göktürklerle ilgili ipuçları elde edebilmekteyiz.

3.3. Uygur Türklerinin Giyim-Kuşamları

Uygur Türkleri, Türk boyları içinde en eski olanlardan birisidir. Yerleşik hayata geçiş dönemleri de çok eskiye dayandığı tarım, hayvancılık, bağcılık, bahçecilik gibi uğraşlar ile halı, kilim, cecim, ipek böcekçiliği ve ipek dokuma, keçe gibi sanatları çok iyi bilirlerdi. Ayrıca Mani dinini kabul eden Uygurlarda bu dinin etkisiyle sınıflar da doğmuştur. Bunun sonucunda kıyafetlerde biçimlenmeler ve sınıflanmalar söz konusu olmuştur (Salman, 2002: 210).

Şüphesiz ki Orta Asya Türk kavimlerinde dokumacılık konusunda en ileriye giden Uygurlar olmuştur. Bunun sebebi yerleşik hayata geçmeleri ve Çin’le olan büyük etkileşimleridir. Uygur kıyafet biçimlerinin şeklini duvar fresklerinden de öğrenebilmekteyiz. Bu figürlerdeki yüzler zamanla daha gerçekçi bir şekilde çizilmiş bu da kıyafetlere yansımış çizilen figürlerde kıyafetlerin ana hatları daha da belirginleştirilmiştir. Türk kıyafetlerinin yanında Çin ve İranlılara ait kıyafetlerinde çizilmesi Türk kıyafetleri ile diğer kavimlerin kıyafetleri arasındaki farkları görmemizi sağlar. Elbiseler genelde uzun kollu, vücuda oturan ve renkli kuşak süslemeleriyle tamamlanan kıyafetler olarak resmedilmiştir. Yüzler farklı tiplerde tasvir edilirken, elbiselerin aynı tip ve renklerde tasvir edilmesi, Uygur toplumundaki sınıf ve rütbelerin varlığını ortaya koyar (Bakır, 2005: 55).

Ayrıca bitkisel süslemelerinde Uygur kıyafetlerinde kullanıldığı kaya resimlerden ve kâğıt tomarları üzerine çizilmiş resimlerden anlamaktayız. Buna örnek Hoço’da bulunan ketenden dokunmuş bir mabet bayrağında resmedilen vakıfçı asilzadesinin elbisesi, mavi, yeşil, kahverengi çiçeklerle süslenmiştir(Salman, 2002: 211). Bunun dışında kıyafetlerin bol ve dökümlü olduğu da göze çarpmaktadır. Uygur çağında, kalın ve kaba kumaşların hepsine “kalıng böz”, yani “kalın bez” deniyordu (Ögel, 1993: 155). Bu kumaşların süslemeleri de üç türlü yapılmaktaydı; Dokuma yoluyla desenlendirme, boyama yoluyla desenlendirme, iğne ve işleme yoluyla desenlendirme. Çiçek desenli dokumalar işleme yoluyla yapılan dokumlardır (Salman, 2002: 211).

Uygur Türkleri elbiselerini ipekten, pamuktan ve bitki liflerinden imal etmekteydiler. Uygurların “butar” şeklinde söyledikleri hasır ipler vardı. Bu ipler bitki liflerinden yapılmış olmaları muhtemeldir. Bugün kullandığımız yumak sözcüğü Uygurlara kadar uzanan bir sözdü. Türkler yuvarlak olan ve yuvarlanan her şeye “yumgak”, bir şeyi yuvarlak yapma işine ise “yumgaklamak” derlerdi. Ayrıca Uygurların pamuğa ise yüng dedikleri metinlerden anlaşılmaktadır. Bunun dışında Uygurların sanat ve belgelerinde, “Çobra” diye bir yün çeşidinin adı da geçmektedir(Ögel, 1993: 140-146-161). Uygurlardan günümüz ulaşan kumaş parçası yoktur. Fakat dokumacılık alanında ne kadar ileri olduklarını ortaya koydukları sanat eserlerinden anlamaktayız. Uygurlara has motif ve işlemler, diğer Türk kavimleri arasında da yayılmış ve kuşaktan kuşağa geçmiştir.

Hunlardan ve Göktürklerden sonra aynı coğrafyada kurulan Uygurların diğer iki büyük Türk devletinden farkı yerleşik hayata geçmeleri olmuştur. Yerleşik hayata geçmeleriyle dinlerini değiştiren, inandıkları bu dinin etkisiyle bozkır tipi özelliklerini kaybeden Uygurların giyim-kuşamlarında da değişiklikler olmuştur. Uygurlar, komşu kavimlerden etkilenmiştir, Doğu İran, Kuzey Hindistan ve Çin’den etkilenmiştir. 5. ve 6. Yüzyıllara kadar diğerlerine nazaran Çinden daha az etkilenildiği rivayet edilir.

3.4. Avar Türklerinin Giyim-Kuşamları

Orta Asya menşeli Avarlar Kafkasya üzerinden Karadeniz’in kuzeyine oradan da Avrupa’ya doğru uzanmış bir kavimdir. Yaklaşık 250 sene (558-805) Avrupa siyasetine yön vermiş bir devlet olmuştur. Bununla beraber bölgede Avar tesiri devamlı olmuştur.

Macaristan'dan da ortaya çıkarılan Avar arkeolojik eserlerinde hayvan mücadele motifleri ve grifonlar bulunan at koşumları, Orta Asya da gelişen hayvan üsluplu Türk sanatının uzantılarıdır. Ayrıca Avarlara ait arkeolojik araştırmalar, Avar Türk sanatının Germen ve İslav sanatları üzerindeki tesirini ortaya koymuştur (Kafesoğlu, 2005: 165).

Avar Türklerinin kılık kıyafetleriyle ilgili pek fazla bilgi olmamasına karşı taktıkları küpe ve tokalarla ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Avarların küpe taktıklarını yontu ve yer altı buluntulardan anlayabiliyoruz. Yontulardaki küpeler, kulağa takılan bir halka ile bu halkaya bağlanmış bir ekten oluşmaktaydı. Yalnızca bir halka biçiminde olanları da vardı. Yontulardan, küpelerin ucunda değerli bir taş olduğunu da görebiliyoruz. Kudirge kurganındaki küpeler, yontulardaki küpelere tamamen benzedikleri gibi, Avar ve Macar kültürüne ait küpelerinde ilk örneklerini teşkil eder. Küpeler Bulgar Türklerinde de oldukça yaygın idi. Bulgar Türklerinin küpeleri büyük halkalardan oluşmaktaydı. Avrupa Avarları kemerlerinin üstünü maden plakalarla süslerler kemerlerden uçlar sarkardı. Bu uçların uzunluklarının hepsi aynı değildi ve bu uçlar çeşitli motiflerle süslenirdi. Belgelerden anlaşıldığı üzere, Avarlar sakallarını kesip, bıyıklarını ve saçlarını da uzatırlardı.

SONUÇ

İnsanlıkla başlayıp, çağdaş topluma geçerken önemini iyice arttıran giyim olgusu, insanlığın diğer varlıklardan farkını ortaya çıkaran en önemli unsurlardan olmuştur. Hem insanların inançlarından hem de iklim şartlarından dolayı giyinme zaruri bir hal almıştır. Daha sonraki dönemlerde gelişen ve ilerleyen el sanatları ve tekstil sanayi insanların kaliteli ve çeşitli şekillerde ve türlerde elbiseler üretmesini sağlayıp giyim konusunda insanları çağ atlatmıştır.

Türk toplumu asırlar boyu zengin bir giyecek kültürüne sahip olmuştur. Bu zenginlik, giyim biçimlerinde olduğu kadar giyim malzemelerinde de kendini göstermiştir. Türklere ait kurganlardan çıkarılan arkeolojik malzemeler ve kaya resimleri Türklere ait giyim malzemelerini somut olarak algılamamızı ve eski Türk elbiselerini yeniden çizmemizi sağlar. Orta Asya Türklerinin İran ve Çin kavimleriyle olan teması da bu zenginliği arttırmıştır. Eski Türklerin Çin, İran, Soğdak ve diğer halklardan ödünçlemeleri süreci bu kültürel ilişkilerden ve karşılıklı etkilerden gerçekleşmiştir. Ancak ele geçirilen betimleyici verilerden Türklere has giyecek türlerinin de çevrelerindeki ülke ve kavimlerde oldukça yaygın olarak giyildiği kanısı ortaya çıkar. Eski Türk kavimlerinin giyimi, Orta Asya'da yaşayan kavimlerin dışında Batı Türkistan ve Karadeniz'in kuzeyine de yayılmıştır. Bu coğrafyalarda belli bir model ve Türk dokuma sanatı ortaya çıkmıştır. Bundaki en doğal etki Türklerin Orta Asya steplerinde oldukça büyük Türk hakanlıkları ve bu coğrafyada yaşayan başta Türk olmak üzere tüm halkları kendi çatıları altında birleştirmeleriydi. Türk kavimlerinin büyük bir bölümü göçebe bir hayat sürüyorlar ve en büyük uğraşları olan hayvancılıkla geçiniyorlardı. Koyunculuk uğraş alanlarının başını çekmekle birlikte bu işin ustası Türklerdi. Bu sebeple Türkler dokumacılıkta da oldukça ileri gitmişlerdir. Koyun yünlerini eğirip ip haline getiriyorlardı. Bunun dışında pamuğu da eğirip ipler imal

etmekteydiler. Bunların dışında Çinlilerden ipekler alıp dokuma ürünleri de meydana getirmekteydiler. Bütün bu malzemelerden fazlaca yararlanan Türk insanı ketenden ve deriden pantolonlar, ipekten ve pamuktan gömlek ve içlikler imal ediyorlardı. Türk insanı tarihte hiçbir zaman ırkçı davranmamış, egemenliği altında yaşayan halkların giyim ve kuşamlarına karışmayıp onlara müdahale etmemişlerdir. Hatta isteyenler istediği gibi saç ve sakallarını şekillendirebiliyorlardı. Türkler her zaman tüm kavimlere anlayışlı ve toleranslı olmuşlardır. Türklerin bu dünya görüşü büyük coğrafyaları yönetmelerini kolaylaştırdığı gibi uzun ömürlü süren devletler kurmalarına yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, (1996), **Peygamber Kıssaları ve İslam Tarihi**, (Sad: İsmail Şen), Ankara.
- Aytaç, Çetin, (1998), **El Dokumacılığı**, Ankara.
- Bahar, Hasan, (1994) "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: I, Kasım, s. 233-244.
- Bakır, Abdulhalik, (2005), **Ortaçağ İslam Dünyasında Giyim-Kuşam ve Moda**, Ankara.
- Bedük, Saadet, Şerife Yıldız, (2004), "Giyim Tasarımında Drapaj", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (11).
- Begiç, Hacer Nurgül, (2016), "Giyim-Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 40, Kasım, s. 287-297.
- Ergenekon, B. Cavidan, (1999), **Tepme Keçelerin Tarihi Gelişimi Renk Desen Teknik Ve Kullanım Özellikleri**, Ankara.
- Çeliker, Deniz, (2011), "Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik Ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler", **Art-e Sanat Dergisi**, Sayı 8, c. IV. s. 1-22.
- Çoruhlu, Yaşar, (2004), "Hun Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, c. IV, Ankara, s. 54-76.
- Değer, Mehmet, (2007) "Türklerde Berberlik Mesleği ve Saç, Sakal, Bıyık Modelleri", **Online Kozmoloji Dergisi**, Sayı: I, c. VI, s. 24.
- Diyarbakirli, Nejat, Oktay Aslanapa, (1977), **Türk Tarihi II**, Ankara.
- Esin, Emel, (1978) **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul.
- Günay-Türkeş, Umay, (2007), **Türklerin Tarihi**, Ankara.
- Güvenç, Bozkurt, (1994), **Türk Kimliği**, Ankara.
- Herodots, (1991), **Herodot Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim, (2005) **Türk Milli Kültürü**, İstanbul.
- Kubarev, Gleb,(2004), "Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimleri", **Türkler Ansiklopedisi**, c. IV, Ankara, s. 193-197.

- Koçsoy, Şevket,(2002), **Türk Tarihi Kronolojisi**, c. I, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, (1998), **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1998.
- Ögel, Bahaeddin, (1978),**Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. V, Ankara.
- Özhekim, A. Didem,(2009), “Keçenin Hikayesi ve Sanatsal Üretimler”, **ZfWT**, Vol: 1, No: 1, s.123-126.
- Özdemir, Melda,(2007), “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20.
- Öztuna, Yılmaz, (1983), **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul.
- Salman, Fikri,(2004) “Başlangıcından Türkiye Selçuklularına Kadar Türklerde Tekstil ve Dokumacılık Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara.
- Saatçi, K. Zehra,(1976), **Giyim ve Dikiş**, Ankara.
- Sayan, Yüksel,(2004), “Göçebeliğin Mirasçıları Yörükler ve Sanat”, **Ekoloji Magazin Dergisi**, Sayı 2.
- Tekçe, Fuat, (1993), **Pazırık**, Ankara.
- Tezcan, Mahmut,(1983), “Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış Ve Türklerde Giyim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Sayı: I, c. XVI, Ankara.
- Yağlı, Soner (2013), “Gündelik Hayatın Bir Alanı Olarak Moda Aracılığıyla Kültürün Yeniden İnşası”, **İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi**, Journal Of Communication Studies, S. 3.